

Eutropius Flavius, Breviarum ab urbe condita, ed. Carlo Signorelli, Milano 1934.
Laktancije, *O smrtima progonitelja*, prev. N. Cambi, Split 2005.

Popis korištene literature

- Barnes T. D., *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge – London 1982.
Barnes T. D., *Constantine and Eusebius*, Cambridge – London 1996.⁵
Barnes T. D., *Athanasius and Constantius, Theology and Politics in the Constantinian Empire*, Cambridge – London 1993.
Belamarić J., *Gynaecium Iovense Dalmatiae – Aspalatho, Diokletian und die Tetrarchie*, Berlin, New York 2003., 141-162; Isti rad na hrvatskome jeziku u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 40*, Split 2003-2004., 5-42.
Brandt M., *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1995.²
Cambi N., *Dioklecijanova palača i Dioklecijan, Lik i ličnost*, (u: *Dioklecijanova palača*, Katalog izložbe, Split, 1994.), pretpisak: *Dioklecijan i Split*, Split 2005., 145-180.
Cambi N., *Toma Arhidakon, Dioklecijan i tetrarsi, Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 30, Split 2003., 103-111.
Cambi N., *Dioklecijan u Splitu, Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, 42, Zagreb 2010., 169-194.
Cameron A., *The Later Roman Empire 284-430*, Cambridge 1993.
Cary M., Scullard H. H., *A History of Rome down to the Reign of Constantine*, London 1975.
Demandt A., *Die Spätantike*, München 2007.
Heather P., *The Fall of the Roman Empire*, London 2005.
MacMullen R., *Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries*, New Haven and London 1997.
Margetić L., *Antika i srednji vijek. Studije*, Zagreb 1995.
Matijašić R., *Povijest hrvatskih zemalja u kasnoj antici od Dioklecijana do Justinijana*, Zagreb 2012.
Milotić I., *Milanski edikt: prijevod, komentar i studija*, Zagreb 2013.
Ostrogorski G., *Povijest Bizanta*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb 2006.
Popović V. A., *Imperator Galerije i Felix Romuliana u svjetlu pisanih izvora, Niš i Vizantija VIII*, Niš 2010., 479-489.
Povijest, Rimsko Carstvo, knjiga 4, ur. hrv. izd., I. Goldstein, Zagreb 2007.
Povijest, Kasna antika i rani srednji vijek, knjiga 5, ur. hrv. izd., I. Goldstein, Zagreb 2007.
Southern P, Dixon K. R., *The late Roman Army*, London 1996.
Tomović M., *Šarkamen (Eastern Serbia), an Imperial Tetrarchic Palace, Mausoleum and Memorial Complex, Dioklecijan, tetrarhija i Dioklecijanova palača, Zbornik radova*, Split 2009., 411-470.
Wilken L. R., *The Christians as the Romans saw them*, Ann Arbor 1984.

Marko Petrak

Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere

Konstantinovo shvaćanje pravednosti u suprotnosti s klasičnim rimskim pravom

I. Uvodne napomene

Prema shvaćanju klasičnog rimskog prava, sukladno formulaciji znamenitog prav-
nika Ulpijana, pravnici bi trebali biti živo utjelovljenje pravednosti kao sposobnosti
lučenja pravičnog od nepravičnog te dopuštenog od nedopuštenog na temelju racio-
nalne spoznaje o temeljnim ljudskim vrijednostima: *Cuius merito quis nos sacerdotes
appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profiteamur, aequum ab
iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum,
verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor phi-
losophiam, non simulatam affectantes*¹. Navedena koncepcija pravednosti posebice je

¹ D.1.1.1.1 (Ulp. 1 inst.): "Upravo zbog toga nas ponetko i naziva svećenicima: njegovamo pravednost, i po-
učavamo poznavanju dobrog i pravičnog, dijeleći pravično od nepravičnog i odvajajući dopušteno od za-
branjenog te potičući ljude ka dobrom ne samo strahom od kazni, nego i ukazivanjem na nagrade, čime,
ako se ne varam, promičemo istinitu, a ne lažnu filozofiju". O značenju tog Ulpijanova fragmenta v. ampli-
us FREZZA, *La cultura di Ulpiano*, *Studia et documenta historiae et iuris* (dalje u tekstu: SDHI) 34 (1968),
367 sqq.; NÖRR, *Iurisperitus sacerdos*, in: VON CAEMMERER/KAISER/KEGEL/MÜLLER-FREIENFELS/
WOLFF (Hrsg.), *ÆNION*, *Festschrift für Pan. J. Zepos*, Athen/Freiburg/Köln, 1973, 555 sqq.; CRIFÒ, *Ul-
piano. Esperienze e responsabilità del giurista*, in: TEMPORINI/HAASE (Hrsg.), *Aufstieg und Nieder-
gang der römischen Welt*, Teil II: *Principat*, Band 15, Berlin/New York, 1976, 708 sqq.; KLAMI, «Sacerdo-
tes iustitiae». *Rechtstheoretische und historisch-methodologische Bemerkungen über die Entstehung des
römischen «Rechtspositivismus»*, Turku, 1978, 83 sq.; MAROTTA, *Multa de iure sanxit*. *Aspetti della po-
litica del diritto di Antonio Pio*, Milano, 1988, 135 sqq.; VACCA, *La giurisprudenza romana nel sistema
delle fonti del diritto romano*, Torino, 1989, 140 sqq.; MANTELLO, *Il sogno, la parola, il diritto*. *Appun-
ti sulle concezioni giuridiche di Paolo*, *Bullettino dell'istituto di diritto romano*, Terza serie, 33-34 (1991-
1992) 392 sqq.; SCHERMAIER, *Ulpian als "wahrer Philosoph"?* *Notizen zum Selbstverständnis eines römischen
Juristen*, in: SCHERMAIER/VÉGH (Hrsg.), *Ars boni et aequi*. *Festschrift für Wolfgang Waldstein
zum 65. Geburtstag*, Stuttgart 1993, 301 sqq.; WALDSTEIN, *Römische Rechtswissenschaft und wahre Phi-
losophie*, *Index 22* (1994) 33 sqq.; idem, *Zum Problem der vera philosophia bei Ulpian*, in: FEENSTRA/
HARTKAMP/SPRUIT/SIJPESTEIJN/WINKEL (eds.), *Collatio ivris romani*, *Études dédiées à Hans An-
kum*, vol. II, Amsterdam, 1995, 607 sqq.; SCARANO USANNI, *Lars dei giuristi*. *Considerazioni sullo sta-
tuto epistemologico della giurisprudenza romana*, Torino, 1997, 121 sqq.; BRETONNE, *Storia del diritto ro-
mano*, Roma/Bari, 1999, 270 sqq.

mogla doći do izražaja u klasičnom rimskom pravu. Naime, u tom razdoblju rimske pravne povijesti, djelatnost pravnik (*responsa prudentium*) je uistinu predstavljala najvažniji izvor prava². U navedenom kontekstu postavlja se temeljno pitanje: kako su klasični rimski pravници određivali pojam pravednosti?

II. SHVAĆANJE PRAVEDNOSTI U KLASIČNOM RIMSKOM PRAVU

Odgovor na to pitanje nalazimo u prvom titulu prve knjige Justinijanovih *Digesta*, koji nosi naslov *De iustitia et iure*. Na navedenom mjestu sačuvana nam je jedina klasična rimska definicija pravednosti, koja također potječe od Ulpijana. Preuzeta je u *Digesta* iz prve knjige njegova djela *Regulae*.

D.1.1.10 pr. ULPIANUS libro primo regularum: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*.

Citirana definicija pravednosti neprekidno tijekom vjekova uvijek iznova pobuđuje pozornost prije svega pravnik, no i filozofa³, teologa⁴, pa čak i literata⁵. Svatko tko se ikada dublje upustio u pronicanje duhovnih temelja europske pravne tradicije, neumitno se prije ili kasnije morao susresti s tom definicijom klasičnog rimskog pravnik Ulpijana i zapitati nad rasponom mogućnosti njezina značenja.

Ulpijanova definicija prije svega određuje što je pravednost kao vrlina⁶. Ovaj uvid lako ćemo dokazati ako usporedimo Ulpijanovu definiciju s odgovarajućim

definicijama pravednosti u antičkim filozofskim i retoričkim djelima, gdje se pitanje pravednosti gotovo redovito tematizira u okviru općenitijeg razmatranja o vrlini i njenim pojedinim vrstama. Tako npr. u Ciceronovu retoričkom djelu *De Inventione* nalazimo slijedeću definiciju: *Iustitia est habitus animi communi utilitate conservata suam cuique tribuens dignitatem*⁷. Nije također ovdje naodmet ukazati na Ciceronovo određenje pojma vrline (*virtus*) u djelu *De legibus* kao *...constans et perpetua ratio vitae, quae virtus est...*⁸. Ovo su, takorekuć, "elementi" iz kojih je Ulpijan mogao oblikovati svoju definiciju pravednosti⁹. Sličnu formulaciju sadržava i *Rhetorica ad Herennium*, anonimno djelo iz 1. st. pr. Kr.: *Iustitia est aequitas ius unicuique rei tribuens pro dignitate cuiusque*¹⁰. Valja napomenuti da izravne izvore Ciceronovih određenja pravednosti kao vrline nalazimo prije svega kod stoičkih filozofa¹¹. Tako npr. Hrizip određuje pravednost (δικαιοσύνη) kao ἔξις ἀπονεμητικῆ τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστω, «držanje koje svakom dodjeljuje prema njegovoj vrijednosti»¹². Određenja sličnog sadržaja naći ćemo i u Aristotelovim etičkim i retoričkim djelima¹³,

idem, *Ist das suum cuique eine Leerformel*, SDHI 61 (1995) 186 sqq.; TZITZIS, *Dikaion Dianémetikon et ius suum cuique tribuens*. De la rétribution des Grecs à celle des Glossateurs, in: DILIBERTO (ed.), *Il problema della pena criminale tra filosofia greca e diritto romano*, Napoli 1993, 223 sqq.; MANTHE, *Beiträge zur Entwicklung des antiken Gerechtigkeitsbegriffes I: Die Mathematisierung durch Pythagoras und Aristoteles*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, romanistische Abteilung (dalje u tekstu: ZSS/RA/) 110 (1996) 1 sqq.

⁷ CICERO, *De inventione* 2, 160.; cf. npr. *De finibus bonorum et malorum* 5,65: "...animi affectio suum cuique tribuendi...iustitia dicitur"; *De officiis* 1,42: "...ut pro dignitate cuique tribuatur; id enim est iustitiae fundamentum..."; *De natura deorum* 3,38: "Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos..."; *De re publica* 3, 24: "Iustitia autem praecipit...suum cuique reddere..."

⁸ CICERO, *Leges* 1,45.; cf. SENN (n. 6) 8 sqq.; WALDSTEIN (n. 6) 186 sqq.

⁹ WALDSTEIN, *Zur juristischen Relevanz der Gerechtigkeit bei Aristoteles, Cicero und Ulpian*, in: BECK-MANNAGETTA/BÖHM/GRAF (n. 4) 44 sq.; cf. i PETRAK, *Cicero: De re publica/Cicero: Država* (priказ hrvatskog izdanja), Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu (dalje u tekstu: ZPFZ) 47 (1997) 447 sqq.

¹⁰ *Rhetorica ad Herennium*, 3,2,3.; cf. WINKEL, *Die stoische oikeiōtic-Lehre und Ulpian's Definition der Gerechtigkeit*, ZSS (RA) 105 (1998) 672 sqq.

¹¹ V. npr. SENN (n. 6) 4 sqq.; 19 sqq.; SCHULZ (n. 2) 160; WALDSTEIN (n. 6) 214 sqq.; DIESSELHORST (n. 3) 185 sqq.; WINKEL (n. 9) 672 sqq.; MANTHE (n. 6) 1 sq.; idem, *Beiträge zur Entwicklung des antiken Gerechtigkeitsbegriffes II: Stoische Würdigkeit und die iuris praecepta Ulpian's*, ZSS (RA) 114 (1997) 1 sqq. posebice 12 sqq.

¹² V. Von Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta* (SVF), III, Leipzig, 1912, Nr. 125; cf. npr. i SVF I Nr. 374; SVF III Nr. 262, 263 i 280. Detaljnije o stoičkim određenjima pravednosti v. WINKEL (n. 10) 672 sqq. i posebice MANTHE (n. 11) 1 sqq. te tamo navedenu literaturu. Općenito o stoičkoj koncepciji pravednosti v. SCHOFIELD, *Two Stoic approaches to justice*, in: LAKS/SCHOFIELD (eds.), *Justice and Generosity. Studies in Hellenistic Social and Political Philosophy* Proceedings of the Sixth Symposium Hellenisticum, Cambridge, 1995, 191 sqq.; cf. i POHLENZ, *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*, I, Göttingen, 1978, 136; 201 sqq.

¹³ V. npr. ARISTOTELES, *Topica* 143 a 16 sq.; 145 b 35 sq.; *Ethica Nicomachea* 1130 b 30 sqq.; 1131 a 25 sq.; 1134 a 1 sqq.; *De virtutibus et vitiis* 1250 a 12; *Rhetorica* 1366 b 9 sqq. Detaljnije o Aristotelovim definicijama pravednosti v. npr. MANTHE (n. 6) 2 sqq.; WALDSTEIN (n. 9) 5 sqq. Općenito o Aristotelovoj koncepciji pravednosti v. npr. SALOMON, *Der Begriff der Gerechtigkeit bei Aristoteles*, Leiden, 1937; TRUDE, *Der Begriff der Gerechtigkeit in der aristotelischen Rechts- und Staatsphilosophie*, Berlin, 1955; HAACKE, *Zuteilen und Vergelten. Figuren der Gerechtigkeit bei Aristoteles*, Wien, 1994.

² O pojmu klasične rimske jurisprudencije i njenim temeljnim obilježjima v. npr. VON SAVIGNY, *Vom Beruf unsrer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*, Heidelberg, 1840, 28, 31 sqq., 157; PRINGSHEIM, *The Unique Character of Roman Classical Law*, *Journal of Roman Studies* 34 (1944) 60 sqq.; SCHULZ, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, 117 sqq.; WIEACKER, *Vom römischen Recht*, Stuttgart, 1961, 148 sqq., 161 sqq.; KASER, *Römische Rechtsgeschichte*, Göttingen, 1967, 170 sqq.; ARANGO-RUIZ, *Storia di diritto romano*, Napoli, 1972, 270 sqq.; DE MARINI AVONZO, *Critica testuale e studio storico di diritto*, Torino, 1973, 39 sqq.; WALDSTEIN, *Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen*, in: TEMPORINI/HAASE (n. 1), 3 sqq.; KÜNKEL, *Römische Rechtsgeschichte*, Köln/Wien, 1990, 99 sqq.; BEHREND, *Anthropologie juridique de la jurisprudence classique*, *Revue historique de droit français et étranger* 68 (1990) 337 sqq.; BRETONNE, *Il 'classico' e la giurisprudenza*, *La-beo. Rassegna di diritto romano* 45 (1999) 7 sqq.

³ V. npr. DIESSELHORST, *Die Gerechtigkeitsdefinition Ulpian's in D. 1,1,10 pr. und die Praecepta iuris nach D. 1,1,10,1 sowie ihre Rezeption bei Leibniz und Kant*, in: BEHREND/DIESSELHORST/VOSS (Hrsg.), *Römisches Recht in der europäischen Tradition. Symposium aus Anlaß des 75. Geburtstages von Franz Wieacker*, Ebelsbach, 1985, 185 sqq.

⁴ V. npr. AUBERT, *Le droit romain dans l'oeuvre de saint Thomas*, Paris, 1955, 88 sqq.; cf. i BECK-MANNAGETTA, *Mittelalterliche Gerechtigkeitslehre*, in: BECK-MANNAGETTA/BÖHM/GRAF (Hrsg.), *Der Gerechtigkeitsanspruch des Rechts*. Festschrift für Theo Mayer-Maly zum 65. Geburtstag, Wien/New York 1996, 74 sqq.

⁵ V. npr. SHAKESPEARE, *Titus Andronicus* I, 280 sq.: "*Suum cuique* is our Roman justice: This prince in justice seizeth but his own"; in: *The Complete Works of William Shakespeare*, London, 1962, 741.

⁶ V. npr. SENN, *De la justice et du droit. Explication de la définition traditionnelle de la justice*, Paris, 1927, 8 sqq.; WALDSTEIN, *Zu Ulpian's Definition der Gerechtigkeit* (D. 1,1,10 pr.), in: JAKOBS/KNOBBE-KEUK/PICKER/WILHELM (Hrsg.), *Festschrift für Werner Flume zum 70. Geburtstag*, Köln, 1978, 225 sqq.;

a najstarije podudarno grčko određenje nalazimo u platoničkim *Definicijama*: δικαιοσύνη ... ἔξις ἀπονεμητικῆ τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ («Pravednost je držanje koje svakome razdjeljuje prema njegovoj vrijednosti»)¹⁴.

Idući dalje u povijest, slične ideje mogu se pronaći u prologu Hamurabijeva zakona, gdje ovaj vladar po božjem nalogu “uvodi pravo i pravednost”, kao i u egipatskim ceremonijalnim propisima¹⁵. To je navelo neke proučavatelje rimske civilizacije, poput Waldsteina, na zaključak da sintagma “svakome svoje” (*suum cuique*), koju *explicite* ili *implicite* nalazimo u svim navedenim izvorima predstavlja zapravo nadvremenski izraz pravednosti¹⁶. S tim uvidom se valja na općenitoj razini složiti. Međutim, potrebno je istaknuti da navedena sintagma može jednako dobro izraziti sadržajno posve različite koncepcije pravednosti. U svezi s pitanjem potencijalne mnogoznačnosti izraza *suum cuique*, ponajprije ćemo se ukratko osvrnuti na jednu pojmovnu razliku koja se daje zamijetiti u citiranim definicijama pravednosti. Kako smo vidjeli, prema grčkim filozofima kriterij pravedne razdiobe predstavlja ἄξια, tj. vrijednost. Ciceron slijedi navedenu koncepciju, prevodeći taj grčki pojam latinskom riječi *dignitas*. No Ulpijan je u svojoj definiciji pravednosti umjesto izraza *suam dignitatem cuique tribuere* uporabio izraz *ius suum cuique tribuere*. Stoga bi bilo opravdano zaključiti da je na taj način veliki klasični pravnik izvršio preobrazbu jedne grčke filozofijske koncepcije u specifično pravnu koncepciju.

Međutim, bez obzira na istaknutu činjenicu, još uvijek ostaje neriješen krucijalni problem vezan uz shvaćanje navedenih grčkih i rimskih definicija pravednosti: potencijalna mnogoznačnost formule *suum cuique*. Naime, značenje te formule posvema je varijabilno. A kakvo će značenje u konkretnom životnom slučaju zadobiti apstraktno određenje da je pravednost “svakome dati prema zaslugi” ili “svakome dati njegovo pravo” ovisi prije svega o kriterijima na kojima će se temeljiti takva pravedna dioba. U svezi s tim, vrijedi napomenuti da je već Aristotel nadasve precizno uočio kako se pod pojmom vrijednosti (ἄξια), kao mjerilom pravedne diobe, mogu razumjeti posve različite stvari: demokratima će vrijednost biti sloboda, oligarsima bogatstvo, a aristokratima vrlina¹⁷. Stoga na Aristotelovu tragu valja istaknuti kako bi “davanje svakome svojega” na temelju različitih vrijednosnih poredaka dovelo u praksi do posvema različitih učinaka. Polazeći od navedenih razlikovanja ujedno ćemo moći odrediti i tko bi u pojedinim različitim oblicima vladavine imao ovlasti

¹⁴ V. PLATO, *Definitiones* 411 e. Detaljnije o toj definiciji v. INGENKAMP, *Untersuchungen zu den pseudoplatonischen Definitionen*, Wiesbaden 1967, 29 sq.; 113 sq.; cf. i WALDSTEIN (n. 6) 217; WINKEL (n. 10) 670, n.11; 672 sq.

¹⁵ V. amplius WALDSTEIN (n. 6) 217 sq. i tamo navedenu literaturu.

¹⁶ V. WALDSTEIN (n. 6) 219 sqq.

¹⁷ Cf. ARISTOTELES, *Ethica Nicomachea* 1131 a 25-29: “Svi se, naime, slažu kako ono što je pravedno pri diobama treba biti prema vrijednosti, samo što pod tom vrijednošću ne misle svi na isto: demokrati misle na slobodu, oligarsi na bogatstvo ili plemenit rod, a aristokrati na vrlinu”; cf. SALOMON (n. 13) 28 sqq.; TRUDE (n. 13) 97 sqq.; HAACKE (n. 13) 27 sqq.; 61 sqq.; MANTHE (n. 6) 2.

definirati kriterije pravedne diobe te ih u konkretnim slučajevima primjenjivati. Tako bi npr. u teokratskim poretcima te kriterije objavljivao isključivo vladar kao božji namjesnik, a vrlina pravednosti bi se temeljila na poslušnosti njegovoj volji i sudu kao božjoj riječi. U aristokratskim poretcima pak, kriterij pravedne diobe određivalo bi plemstvo kao izvorno različito od puka po određenoj vrlini i podrijetlu, dok bi u demokratskim poretcima bilo pravedno svim ljudima načelno odrediti ista prava i dužnosti. Na temelju navedenih činjenica moglo bi se zaključiti da i neke od citiranih antičkih definicija pravednosti - uspkos tome što glase gotovo potpuno istovjetno - imaju zapravo sasvim različita značenja. Tako npr. platonička definicija pravednosti i Ulpijanova definicija pravednosti zvuče gotovo identično, no njihova idejna podloga i pravi smisao uvelike se razlikuju. Prema Platonovoj aristokratskoj paradigmi, ljudi su po naravi nejednaki i trebaju biti razvrstani u hijerarhijski poredane staleže od kojih svakom staležu, prema ideji pravednosti, pripadaju različita prava i dužnosti¹⁸. Slična shvaćanja pravednosti bila su dominantna i u arhajskoj rimskoj pravnoj tradiciji¹⁹. Drukčije stoji stvar s Ulpijanom. Prema pojedinim istraživanjima, normativni poredak na kojem se temelji njegova definicija pravednosti zapravo je *ius naturale* stoičke filozofije²⁰. Prema stoičkoj koncepciji naravnog prava svi su ljudi izvorno slobodni i jednaki²¹. Tako i Ulpijan posebice ističe da se prema

¹⁸ Općenito o Platonovoj koncepciji pravednosti u Platonovoj Politei v. npr. WOLF, *Griechisches Rechtsdenken*, Bd. IV, 1, Frankfurt am Main, 1968, 295 sqq.; VLASTOS, *Justice and Happiness in Plato's Republic*, in: idem (ed.), *Plato: A Collection of Critical Essays II*, London 1971, 35 sqq.; o platonističkim temeljima Ulpijanove definicije pravednosti v. amplius PETRAK, *The Platonic Foundations of the Definition of Justice in the Classical Roman Law*, in: BARBARIĆ (Hrsg.), *Platon über das Gute und die Gerechtigkeit / Platon on Goodness and Justice*, Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg, 2005, 183 sqq.

¹⁹ O arhajskom rimskom aristokratskom poretku utemeljenom na strogoj staleškoj podjeli između patricija i plebejaca v. amplius WIEACKER, *Römische Rechtsgeschichte. Erster Abschnitt. Einleitung, Quellenkunde, Frühzeit und Republik*, München, 1988, 229 sqq. i tamo navedenu literaturu; cf. i DUCOS, *Les Romains et la loi. Recherches sur les rapports de la philosophie grecque et de la tradition romaine à la fin de la République*, Paris, 1984, 57 sqq. i tamo navedenu literaturu. O srodnosti izvornih indoeuropskih shvaćanja pravednosti, uključujući i rimsko shvaćanje, s platoničkom koncepcijom pravednosti cf. VERNANT, *Poreklo grčke misli*, Sremski Karlovci/Novi Sad 1990, napose 112 sqq. (orig. izd. *Les origines de la pensée grecque*, Paris, 1988); DUMÉZIL, *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, Bruxelles, 1958; idem, *L'héritage indo-européen à Rome*, Paris 1949.

²⁰ Cf. D. I. 1. 1. 3 (Ulp. 1 inst.) *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censerit*. Shvaćanje da se citirana Ulpijanova definicija naravnog prava (*ius naturale*) zasniva na stoičkim filozofijskim koncepcijama zastupaju npr. LOMBARDI (Sul concetto di “ius gentium”, Roma, 1947, 191 n. 1.) te u novije vrijeme SCHERMAIER (n. 1) 322. No postoje i drukčija mišljenja. Tako npr. FREZZA (n. 1) 369 smatra da se Ulpijanova definicija naravnog prava temelji na neoplatoničkim koncepcijama, a WINKEL (*Einige Bemerkungen über ius naturale und ius gentium*, in: SCHERMAIER/VÉGH (Hrsg.), (n. 1), 443 sqq.) zastupa mišljenje da ona ima peripatetičko podrijetlo. O filozofijskim temeljima te definicije cf. i KASER, *Ius gentium*, Köln/Weimar/Wien, 1993, 67 sqq.; BRETONNE (n. 1) 348 sqq.

²¹ Općenito o stoičkoj koncepciji naravnog prava v. npr. LESKY, *Zum Gesetzesbegriff der Stoa*, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 2 (1950) 587 sqq.; WATSON, *The Natural Law and Stoicism*, in:

naravnom pravu svi ljudi rađaju slobodnima te da su prema naravnom pravu svi ljudi jednaki²². Notorna je činjenica da antičko rimsko pravo u mnogim svojim segmentima nije uvažavalo navedenu koncepciju. U svezi s tim bit će dostatno podsjetiti na značenje institucije ropstva u antičkom rimskom pravnom poretku²³. No barem glede rimskog privatnog prava valja se u cjelosti složiti s nadasve primjerenom konstatacijom znamenitog znanstvenika Fritza Schulza da se klasična rimska jurisprudencija nije zadovoljavala pukim prikazom važećeg prava, već da je težila izgraditi jedan sustav naravnog prava²⁴. Nadovezujući se na navedene refleksije, Max Kaser, jedan od najvećih proučavatelja rimske civilizacije dvadesetog stoljeća, istaknuo je kao temeljnu karakteristiku klasične rimske jurisprudencije njenu gotovo nepogrešivu intuiciju za otkrivanje pravičnog rješenja u svakom pojedinom slučaju, odnosno intuiciju za materijalnu pravednost²⁵. Taj nadasve relevantan Kaserov uvid potaknuo je određena daljnja istraživanja o ulozi pravednosti u djelatnosti klasič-

LONG (ed.) Problems in Stoicism, London, 1971, 216 sqq.; KULLMANN, Antike Vorstufen des modernen Begriffs des Naturgesetzes, in: BEHREND/SSELLERT (Hrsg.), Nomos und Gesetz. Ursprünge und Wirkungen des griechischen Gesetzesdenkens, Göttingen, 1995, 57 sqq.; MITSIS, Natural Law and Natural Right in Post-Aristotelian Philosophy. The Stoics and Their Critics, in: HAASE/TEMPORINI (Hrsg.), Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Teil II: Principat, Band 36.7, Berlin/New York, 1994, 4812 sqq. i u tim djelima navedenu literaturu; o utjecaju stoičke koncepcije naravnog prava na rimsku jurisprudenciju v. VANDER WAERDT, Philosophical Influence on Roman Jurisprudence? The Case of Stoicism and Natural Law, in: HAASE/TEMPORINI (Hrsg.), op.cit., 4851 sqq.; QUERZOLI, Il sapere di Fiorentino. Etica, natura e logica nelle *Institutiones*, Napoli, 1996, 75 sqq. i u tim djelima navedenu stariju literaturu.

²² O naravnoj slobodi sviju ljudi v. D.1.1.4 (Ulp. 1 inst.) *Manumissiones quoque iuris gentium sunt. est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita...*; o naravnoj jednakosti sviju ljudi v. D.50.17.32 (Ulp. 43 ad sab.) *Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.* Inače, ideja o naravnoj slobodi i jednakosti sviju ljudi javlja se u grčkoj sofistici, počev od Antifonta i Alkidamanta, a svoju daljnju filozofijsku afirmaciju doživjela je u stoicizmu. Stoička elaboracija navedene ideje, kako vidimo na Ulpijanovu primjeru, utjecala je u određenoj mjeri i na klasičnu rimsku jurisprudenciju. Tako je utjecaj, pored citiranih Ulpijanovih fragmenata, evidentan i u pojedinim rješidbama klasičnih pravika Florentina (D. 1.5.4 pr.-1), Marcijana (D. 40.11.2) i Trifonina (D. 12.6.64); v. npr. SCHRAGE, *Libertas est facultas naturalis*. Menselijke vrijheid in eer tekst de romeiste jurist Florentinus, Leiden, 1976; WAGNER, Studien zur allgemeinen Rechtslehre des Gaius, Zutphen, 1978, 32 sqq., 140 sqq.; KASER (n. 20) 74 sqq.; QUERZOLI (n. 21) 109 sqq.; BREONE (n. 1) 345 sqq. i u tim djelima navedene izvore i literaturu.

²³ O instituciji ropstva u antičkom rimskom pravnom poretku v. npr. KASER, Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht, München, 1971, 112 sqq., 283 sqq.; idem, Das römische Privatrecht. Zweiter Abschnitt. Die nachklassischen Entwicklungen, München 1975, 124 sqq.; WIEACKER (n. 19) 363 sqq. i u tim djelima navedenu literaturu.

²⁴ "Überall ist hier ohne weiteres deutlich, daß die Jurisprudenz sich nicht begnügen will mit der Darstellung des positiven, derzeit geltenden römischen Rechts, daß sie vielmehr um die Herausarbeitung eines Naturrechts bemüht ist"; cit. SCHULZ, Prinzipien des römischen Rechts, München/Leipzig, 1934, 24.

²⁵ V. KASER, Zur Methode der römischen Rechtsfindung, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, philologisch-historische Klasse 2 (1962) 54 sqq., 72 sqq.; cf. i WALDSTEIN, Topik und Intuition in der römischen Rechtswissenschaft. Zur Frage des Einflusses der griechischen Philosophie auf die römische Rechtswissenschaft, in: HORAK/WALDSTEIN (Hrsg.), Festgabe für Arnold Herdlitzka, München/Salzburg, 1972, 237 sqq.; idem, Max Kasers Beitrag zur Erkenntnislehre, ZSS (RA) 115 (1998) 203 sqq.

nih rimskih pravika. Tako je Wolfgang Waldstein, poznati austrijski znanstvenik, uspješno dokazao da brojna rješenja klasičnih rimskih pravika u biti predstavljaju realizaciju načela pravednosti u konkretnim pravnim slučajevima²⁶. Na temelju navedene spoznaje taj je autor posvema točno zaključio da Ulpijanova definicija pravednosti zapravo izražava kvintesenciju klasične rimske jurisprudencije²⁷. Stoga ni Ulpijanove uvodno citirane solemne riječi o pravnicima kao svećenicima kojima je životni smisao služiti kultu pravednosti te poučavati ljude znanje onog dobrog i pravičnog nisu tek puke retoričke fraze. Naprotiv, te njegove riječi sasvim precizno označavaju najuzvišenije ciljeve klasične rimske jurisprudencije.

III. Konstantinovo shvaćanje pravednosti

Kako smo već uvodno istaknuli, navedena koncepcija pravednosti posebice je mogla doći do izražaja u klasičnom rimskom pravu. Naime, u tom razdoblju rimske pravne povijesti, za razliku od prethodnih i nadolazećih razdoblja, mišljenja pravika (*res-ponsa prudentium*) su uistinu predstavljala najvažniji izvor prava. No u razdoblju postklasičnog rimskog prava koje se podudara sa razdobljem rimske apsolutne monarhije (dominat), djelatnost pravika prestala je biti izvorom prava. Štoviše, car Konstantin je 316 g. odredio da jedino rimski imperator kao isključivi zakonodavac može i smije tumačiti što je pravično, a što ne:

*Inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere*²⁸.

²⁶ V. npr. WALDSTEIN, Über das Wesen der römischen Rechtswissenschaft, Juristische Blätter 88 (1966) 5 sqq.; idem, Justice in Roman Law, in: MARCIC/MOSLER/SUY/ZEMANEK (Hrsg.), Internationale Festschrift für Alfred Verdross, München/Salzburg, 1971, 549 sqq.; idem, Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen, in: TEMPORINI/HAASE (Hrsg.), Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Teil II: Principat, Band 15, Berlin/New York, 1976, 4 sqq. te posebice 89 sqq.; idem (n. 6) 213 sqq.; idem (n. 9) 59 sqq. U jednoj Trifoninovo rješidbi klasična definicija pravednosti čak je izričito navedena kao argument pri razmatranju konkretnog pravnog slučaja; v. D. 16.3.31.1 (Tryph. 9 disp.) *Incurrit hic et alia inspectio. bonam fidem inter eos tantum, quos contractum est, nullo extrinsecus adsumpto aestimare debemus an respectu etiam aliarum personarum, ad quas id quod geritur pertinet? exempli loco latro spolia quae mihi abstulit posuit apud seium inscium de malitia deponentis: utrum latroni an mihi restituere seius debeat? si per se dantem accipientemque intuemur, haec est bona fides, ut commissam rem recipiat is qui dedit: si totius rei aequitatem, quae ex omnibus personis quae negotio isto continguntur impletur, mihi reddenda sunt, quo facto scelestissimo adempta sunt. et probo hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personae iustiore repetitione. quod si ego ad petenda ea non veniam, nihilo minus ei restituenda sunt qui deposuit, quamvis male quaesita deposuit; o navedenoj rješidbi v. amplius CERAMI, 'Ordo legum' e 'iustitia' in Claudio Trifonino, Annali del Seminario giuridico della Università di Palermo 40 (1988) 5 sqq.; KASER (n. 22) 121 sqq.; KNÜTEL, Zum Pflichtenkonflikt des Verwahrers, in: GERKENS/PETER/TRENK-HINTERBERGER/VIGNERON (eds.), Mélanges Fritz Sturm, Liège, 1999, 239 sqq.; BREONE (n. 22) 346 sqq.*

²⁷ "Auf diesen Hintergrund erweist sich die Formulierung Ulpians als eine Frucht der ganzen juristischen Arbeit, gewissermaßen als ihre Quintessenz"; cit. WALDSTEIN (n. 6) 220.

²⁸ *Codex Iustinianus* 1.14.1.: "Jedino mi možemo i trebamo dati tumačenje u slučaju dileme između pravičnosti i zakona". O toj Konstantinovo koncepciji v. amplius SILLI, Mito e realtà dell' "aequitas christiana". Contributo alla determinazione del concetto di "aequitas" negli atti degli "scrinia" constantiniani, Milano,

Navedenu odredbu preuzeo je car Justinijan u svoju kodifikaciju (*Codex Iustinianus* 1.14.1.). Konstantinovo shvaćanje o rimskom imperatoru kao isključivom zakonodavcu i upućeniku u pitanja pravednosti - koji jedini može i smije tumačiti što je pravično, a što ne - Justinijan je doveo do vrhunca, proživši je u velikoj mjeri kršćanskim elementima. Prema Justinijanu, car je izraz živog božanskog zakona (*lex animata*), a carsko zakonodavstvo je „najsvetiji hram pravednosti“ (*sanctissimum templum iustitiae*), pa stoga nije teško zaključiti da se u takvom kontekstu vrlina pravednosti u prvom redu ostvaruje poslušnošću carevoj volji²⁹. Pravednost je time prestala biti shvaćena u smislu klasičnog rimskog prava kao ustrajna volja za ozbiljenjem naravnopravnih načela utemeljena na razumskoj spoznaji (*ratio*), već se preobrazila u volju za bespogovornim slijedenjem carskih zakona koja je utemeljena na vjeri u Boga (*fides*). Time su, posljedično, polazeći od Konstantinove „prijelomne“ koncepcije, stvorene i pretpostavke za reinterpretaciju Ulpijanove klasične rimske definicije pravednosti u skladu sa postavkama srednjovjekovne kršćanske duhovnosti.

Ideje o takvom božanskom imperatoru iznova su u srednjem vijeku - na temelju tumačenja kasnorimskih izvora od Konstantina nadalje - reafirmirali glosatori, prikazujući ga kao čovjeka u čijoj duši jedino u potpunosti prebiva pravednost, koji je *lex animata in terris*, čiji su reskripti jednaki nebeskim proroštva te koji u stvarima politike ima suverenu vlast (*summa potestas*), pa čak i spram samoga pape, a navedene koncepcije poslužile su kao teorijski temelj gibelinskog političkog pokreta³⁰. Utjecaji navedene glosatorske aktualizacije „konstantinovsko-justinijanskih“ shvaćanja o božanskom vladaru kao isključivom zakonodavcu i nositelju pravednosti mogu se otkriti i u srednjovjekovnim hrvatskim pravnim izvorima. To se, primjerice, vrlo jasno može razabrati već iz prve prozne rečenice proemija našeg najstarijeg statuta, onog Korčulanskog iz 1214 g.: *Diuine providencie iusticia de celo prospexit que per mundi gubernatores et principes sine personarum acceptione confert vniqve sua iura, de cuius trono procedit gladius bis acutus, scindes ab vtraque parte, iustum*

1980, 36 sqq. i tamo navedenu stariju literaturu; cf. i GAUDAMET, *Tradition romaine et reflexion chrétienne: le concepte d' "aequitas" au IV siècle*, in: BERTONE/BUCCI, *Atti del III Colloquio e del IV Colloquio "Diritto romano-diritto canonico"*, Roma/Città del Vaticano, 1990, 191 sqq.

²⁹ V. npr. Nov. 105.2.4. *Omnibus enim a nobis dictis imperatoris excipiatur fortuna, cui et ipsas Deus leges subiecit, legem animatam eum mittens hominibus...*; Deo Auctore, § 5 *Cumque haec materia summa numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere extruere et quasi proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare et in libros quinquaginta et certos titulos totum ius digerere...*; općenito o Justinijanovim religijsko-pravnim shvaćanjima u navedenom kontekstu v. npr. DAZA MÁRTINEZ, *Iusta rei publicae gubernatio*. La autocomprensión de Justiniano como legislador de las *Novellae*. *Seminarios complutenses de derecho romano* 9/10 (1997/1998) 201 sqq., s uputama na brojne izvore i stariju literaturu; cf. i AMELOTTI, *Giustiniano tra teologia e diritto*, in SDHI 67 (2001), 469 sqq.

³⁰ O navedenim pravno-političkim koncepcijama glosatora v. amplius SMAILAGIĆ, *Političke ideje glosatora*, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* 3 (1955) 337 sqq. posebice 349 sqq., s uputama na glosatorske izvore i brojnu daljnju literaturu; KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, New Jersey, 1997.

dividens ab iniusto, stateram tenens pre manibus, omnibus equa librans. Sukladno citiranom tekstu, pravednost je atribut Božje providnosti koja preko upravljača i vladatelja svijeta daje svakom njegova prava, *vniqve sua iura*. Ta se pravednost putem prijestolja objavljuje u dva vida. S jedne strane kao mač što siječe, dijeleći pravedno od nepravednog, a s druge strane kao vaga što svima nepristano mjeri. Ovim simboličkim izričajem označena su zapravo dva temeljna oblika pravednosti, znana još od Aristotela: diobena pravednost (*iustitia distributiva*) i izjednačujuća pravednost (*iustitia commutativa*)³¹. Slične ideje o Božjoj pravednosti koja se objavljuje preko vladara nalazimo i u ostalim statutima, gdje su potkrijepljene i biblijskim navodima. Tako npr. Splitski statut citira starozavjetne *Mudre izreke (Proverbia)*, prema kojima po božanskoj mudrosti „kraljevi kraljuju i moćnici dijele pravdu“ (*Per me reges regnant et potentes scribunt iustitiam*)³². U bračkom i hvarskom statutu riječ pak ima Psalmist: *Deus iustus iudex est*³³. Zanimljivo je spomenuti da je prvu od ovih izreka unio u svoj *Codex* još Justinijan, određujući time da vladar kao božanski čovjek jedini doista utjelovljuje pravednost te je time jedini sposoban propisivati pravo³⁴. Sukladno tome, zakoni kao utjelovljenje božanske pravednosti kojima je cilj navesti ljude na etički život (*ad bene ac virtuose vivendum*)³⁵ nisu ljudsko djelo, već kako čitamo iz Zadarskog i Šibenskog statuta, „skladna božja uredba (*congrua Dei dispo-*

³¹ O navedena dva temeljna oblika pravednosti kod Aristotela v. npr. v. npr. MANTHE (n. 6) 2 sqq., s uputama na brojnu daljnju literaturu; cf. i WALDSTEIN (n. 9) 5 sqq. Općenito o Aristotelovoj koncepciji pravednosti v. literaturu navedenu u n. 13.; o utjecaju navedene Aristotelove koncepcije na srednjovjekovnu filozofiju i pravnu doktrinu v. npr. GORDLEY, *The Philosophical Origins of Modern Contract Doctrine*, Oxford, 1991, 10 sqq.; općenito o ikonografskim aspektima vrline pravednosti, izraženim, *inter alia*, putem simbola vage i mača, v. npr. PLEISTER/SCHILD (eds.), *Recht und Gerechtigkeit im Spiegel europäischer Kunst*, Köln 1988; u navedenom kontekstu, u hrvatskim relacijama, posebice je interesantan i politički-pravno konotativan prikaz božice Pravde na vrhu stepenica koje vode u sudnicu u dubrovačkom Kneževu dvoru s natpisom *inssi suma mei sua vos cuicumque tueri*; v. JANEKOVIĆ-RÖMER, *Okvir slobode*. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma, Zagreb/Dubrovnik, 1999, 386 sq., s uputama na daljnju literaturu.

³² v. STATUT GRADA SPLITA: *Splitsko srednjovjekovno pravo*, Split 1998, 334 sq.; navedeni citat preuzet je iz *Mudrih izreka* 8, 15.; cf. i Cvitanić, in: STATUT GRADA SPLITA, op. cit., 42 koji u navedenom kontekstu ispravno ističe da u proemiju tog statuta nailazimo na „teokratsko shvaćanje prirode prava“ i koncepciju o „božanskom autoritetu koji stoji iza zakonodavca“.

³³ *In nomine Dei misericordis, cuius nutu sermo recipit gratiam et doctrinam perfectam, et sicuti scribitur per Prophetam dicentem: Deus iustus iudex est*; v. STATUT I REFORMACIJE OTOKA BRAČA, Zagreb 1926, 13; HVARSKI STATUT, Split 1991, 243; navedeni citat preuzet je iz *Psalma* 7, 12.; cf. CVITANIĆ, *Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305.*, Supetar, 1968, 56.

³⁴ C. 1.1.8.1. *Quam esse omnium vere ecclesiarum caput et patrum regulae et principum statuta declarent et pietatis vestrae reverentissimi testantur affatus. Patet igitur in vobis impletum fore, quod scripturae loquantur: "Per me reges regnant et potentes scribunt iustitiam."*

³⁵ *...et ad bene ac virtuose vivendum compellerent homines eosque metu penarum a maleficiis cohercerent*; STATUT GRADA DUBROVNIKA 1272., Dubrovnik 1990, 265; navedena formulacija iz proemija Dubrovačkog statuta nastala je očito pod utjecajem već u uvodu rada analiziranog Ulpijanova fragmenta, prenesenog u D.1.1.1.1, na što osobito ukazuje izraz „metu poenarum“: *...bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes...*; o navedenom fragmentu u kontekstu Ulpijanove koncepcije pravednosti v. supra pod 1.

sitio)...., što su je usta čovječja po posebnom nadahnuću...od Boga objavila³⁶. Ovo posvema sakralno određenje zakona iznova se kreće na glosatorskom tragu. To je napose razvidno iz jedne Azove glose Ulpijanove definicije pravednosti: *...iustitia est Dei dispositio... Homo enim iustus habet voluntatem tribuendi unicuique ius suum*³⁷.

IV. Zaključne napomene

Na temelju svega navedenog, daje se jasno zaključiti da se Ulpijanovo određenje pravednosti u svijetu srednjovjekovnih pravnih ideja posvema udaljilo od svog izvornog značenja. Ostao je samo njegov vanjski oblik, *nuda verba*, u koje je učitan posvema novi smisao. Vrlina pravednosti više nije kao kod stoika, Cicerona ili Ulpijana uvid u naravni poredak stvari iz kojega se može razumom razabrati kome pripada koje pravo. *Voluntas* kao temelj vrline više nije racionalna kategorija.

Sukladno koncepciji čije su bitne postavke oblikovane već u doba kršćanskih rimskih careva - počev od Konstantinove *inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere* - a obnovljene od strane glosatora, vrline pravednosti u srednjem je vijeku nadracionalna i transcendentna. Njezin praizvor je u Bogu, a volja kao njezin temelj podrazumijeva bezuvjetno slijeđenje Božje volje³⁸. Prema idealnim koncepcijama izraženim i u našim srednjovjekovnim pravnim izvorima, živi glas te volje su zakonodavci. Oni posreduju božansku pravednost ljudima putem zakona koji mjerodavno dodjeljuju svakome njegova prava. Pojedinci pak mogu biti pravedni samo ukoliko imaju posvemašnji posluš prema zakonima kao zapovijedima te sakralne volje.

Tek pojavom humanističkih i renesansnih ideja, koje ideje pomiču motrište „s transcendentnog prema ovozemaljskom, prema čovjeku kao etičkom, estetičkom, moralnom i političkom biću“³⁹, Ulpijanovo određenje pravednosti više se neće tumačiti isključivo u „konstantinovsko-justinijanskom“ sakralnom i transcendentnom kontekstu. Vrlina pravednosti iznova će se shvatiti kao u klasičnom rimskom pravu prije svega kao etička kategorija, njezino svojstveno obitavalište neće više biti samo duše Bogom izabranih vladara, već će po naravi biti dostižna ljudima racionalnim

³⁶ *Lex seu statutum est congrua Dei dispositio, sanctio sancta, virtus altissima quae plurimum potest pro his qui minimum possunt, non quod facta sit seu fieri possit per hominem incarnatum, sed est ore hominis per specialem domini nostri Iesu Christi inspirationem divinitus promulgata*; KNJIGA STATUTA, ZAKONA I REFORMACIJA GRADA ŠIBENIKA, Šibenik, 1982, cap. II.; ZADARSKI STATUT. Sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563, Zagreb 1997, cap. III.; cf. i CVITANIĆ, Promijeni statuta naših primorskih komuna – specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava, ZPFZ 17 (1967) 281.

³⁷ AZO, Summa Institutionum I, I.

³⁸ V. TZITZIS (n. 6) 238 sqq; cf. i PARADISI, Il pensiero politico dei giuristi medievali, in: idem, Studi sul Medioevo giuridico, Vol. I, Roma, 1987, 290.

³⁹ Cit. SCHIFFLER, Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom obzoru, Zagreb, 1992, 43.

uvidom. Time je otvoren put za oblikovanje novovjekovnih shvaćanja pravednosti na temelju daljnjih interpretacija Ulpijanove definicije, no to je zahvalna tema za neku drugu raspravu.

S obzirom na navedene činjenice, potrebno je završno postaviti sljedeće pitanje: postoje li tragovi Konstantinovog shvaćanja pravednosti u suvremenim pravnim sustavima? Pri odgovoru na navedeno pitanje treba istaknuti da je u novije doba Konstantinova odredba *inter aequitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis et oportet et licet inspicere* – izvan konteksta ideje o božanskom imperatoru kao isključivom zakonodavcu i upućeniku u pitanja pravednosti – reformulirana u posebnu pravnu izreku na sljedeći način: *inter aequitatem iusque interpositam interpretationem legislatori solo et oportet et licet inspicere*⁴⁰. Na shvaćanju izraženom u navedenoj izreci temelji se i danas, *inter alia*, pravo zakonodavca na vjerodostojno (autentično) tumačenje pravnih propisa koje je donio: *ius interpretandi*⁴¹. To nam ponajbolje svjedoči o činjenici da je Konstantinovo shvaćanje pravednosti još uvijek itekako živo i prisutno u suvremenim pravnim sustavima.

⁴⁰ „Jedino zakonodavac može i treba dati tumačenje u slučaju dileme između pravičnosti i zakona“, v. ROMAC, Minerva. Florilegij latinskih izreka, Zagreb, 1988, 336.

⁴¹ O institutu vjerodostojnog (autentičnog) tumačenja v. npr. GIUNIO, Ustavnost i vjerodostojnost autentičnog tumačenja zakona u hrvatskoj praksi, Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu, 42 (2005), 221 sqq.; VALTIČIĆ, Vjerodostojno (autentično) tumačenje zakona, Informator, br. 5317 (2005), 11. Kritičku analizu navedenog instituta pružio je u novije vrijeme RODIN, *Ratio non iure pervenit, sed natura percipitur* - demokratsko-pluralistička kritika instituta tzv. vjerodostojnog tumačenja, in: KOPREK (ed.), *Thesaurus Archigymnasii*: zbornik radova u prigodi 400. godišnjice Klasične gimnazije u Zagrebu 1607.-2007, Zagreb, 2007, 561 sqq.